

ZOMAAAR EEN VOC-DIENAAR. DE CARRIÈRE VAN CORNELIS DE CRETSEER

G.J. Schutte

Vrije Universiteit, Amsterdam

Als 23-jarige in dienst van de Verenigde Oostindische Compagnie getreden, klom Cornelis de Cretser binnen tien jaar tijd op tot koopman en tweede man van de VOC-nederzetting aan de Kaap de Goede Hoop. Die mooie carrière werd toen plotseling door een ongelukkig voorval afgebroken en de Cretser stierf nog voor zijn veertigste jaar in Algerijnse gevangenschap. De Cretsers levensloop is voorbeeld van de kansen — ten goede en ten kwade — die de VOC aan zeventiende-eeuwers bood.

Cornelis de Cretser werd op 24 november 1637 in de hervormde kerk te Culemborg gedoopt.¹ Hij was een zoon van Cornelis de Cretser en Adriana Breeckevelt. Zowel de De Cretsers als de Breeckevelts behoorden tot de kleine middenstand van Culemborg — zo was er b.v. een Breeckevelt chirurgijn van de Graaf van Culemborg. Cornelis de Cretser senior was in 1633 ingeschreven als lid van het St. Nicolaas- of Koopliedengilde² en hij blijkt rond 1660 eigenaar-bewoner te zijn van de herberg “daar den Hulck uythangt” op wat nu de Korte Havendijk heet. Het echtpaar de Cretser-Breeckevelt moest in 1660 voor zeker zes kinderen zorgen en het lijkt dat dit een financieel zware opdracht is geweest, ook al stamden zij uit families met enig bezit. De economische neergang van het vestingstadje Culemborg ná de Vrede van Munster (1648) zal daaraan wel mede debet zijn. In verband met de benarde economische mogelijkheden van het stadje hebben nogal wat Culemborgers hun heil buiten de wallen gezocht, in het Staatse leger of op zee.³ Vooral ook de Verenigde Oostindische Compagnie trok hen aan. Het succes van enkele Culemborgers in de dienst van die Maatschappij (de Culemborger Anthonie van Diemen was bijvoorbeeld Gouverneur-Generaal van 1636 tot 1645) zal anderen er des te sneller toe overgehaald hebben, ook hun toekomst aan die van de Compagnie te verbinden. De relaties tussen de mensen uit zo 'n kleine stad waren in die tijd vrij hecht. Familie-, vriendschaps- en nabuurschapsbanden werden stevig onderhouden en het was gewoon dat men op grond daarvan elkaar protegeerde en voorthielp. Cornelis de Cretsers loopbaan lijkt dat ook aan te tonen.

Op 7 november 1660 compareerde “Cornelis Cornelisz. de Cretser jongeman” voor de Culemborgse schepenen, en liet noteren dat hij 150 Carolusguldens schuldig was aan de diakonie van de gereformeerde kerk van Culemborg. Cautie gaf hij voor dat bedrag in de vorm van zijn zesde part in een hem en zijn broers en zusters door zijn grootmoeder Breeckevelt gelegateerde “halve hoeve lants” onder Golverdingen; bovendien stond een Culemborgse oom voor hem borg. Het geld had hij nodig “tot avance van syne reyse naer Oostindien te employieren.”⁴ Die “reysen naer Oostindien” ving voor De Cretser aan op 7 februari 1661, toen hij op “t Wapen van Holland” uit-

1. Mededeling van mr. P.J.W. Beltjes, Arnhem.

2. Oud-archief Culemborg, 180b (mededeling mr. P.J.W. Beltjes).

3. Zie P.J.W. Beltjes: *Culemborgers Overzee*. Culemborg 1971.

4. Rijksarchief Gelderland. Rechterlijk Archief van de Graafschap Culemborg. Register van Schepenkenissen nr. 164 fo. 242^v. Blijkens een marginale kanttekening heeft De Cretser deze schuld 11.10.1670 afgelost. Hij liet overigens jaarlijks 3 maand salaris (= f 30,-) aan genoemde oom toekomen, mogelijk voor interestbetaling; bron: zie nt 5.

zeilde.⁵ Maar op datzelfde schip bevond zich zijn stadgenoot Gerrit van Harn, door de Heren XVII uitgezonden om Jan van Riebeeck — alweer een Culemborger! — af te lossen als commandeur van de Kaap de Goede Hoop. Van Harn overleed tijdens de reis, maar De Cretser kwam behouden aan en werd op 22 juni 1661 door Van Riebeeck in Kaapse dienst gezet. Uitgevaren als adelborst plaatste Van Riebeeck De Cretser als schrijver op het soldijkantoor.^{5a}

Een paar maanden na zijn aankomst aan de Kaap werd De Cretser als journaalhouder en derde in bevel meegestuurd op een expeditietje van 13 man onder leiding van de sergeant Pieter Everaert.⁶ Het doel van de tocht was het opsporen van de woonplaats der Namacquas teneinde handelsrelaties met deze veetelers en koperertsbewerkeren aan te knopen. Dat doel werd niet bereikt. Een groot deel van de bijna drie maanden durende tocht (15 november 1661 tot 12 februari 1662) verbleef men in een kraal der Chariguriqua, terwijl enkele leden van het gezelschap van Chariguriquagidsen vergezeld, een vergeefse poging deden toch tot de Namaqua door te dringen. De tocht moet al met al een leerzame ervaring voor De Cretser zijn geweest, een harde oefening ook in aanpassing aan de Afrikaanse omstandigheden; één van zijn reisgenoten werd door een olifant zo gewond, dat hij stierf.

Nadat De Cretser enige tijd “preuve van syn capaciteyt gegeven” had, werd hij bevorderd tot assistent (22.9.1662).⁷ Een half jaar later trad hij op als dispensier (30.4.1663),⁸ twee jaar later (5.1.1665) als secretaris van de Politieke Raad.⁹ In een resolutie van de Politieke Raad van 7 mei 1666¹⁰ heet het: De Cretser heeft naast het secretariaat van de Raad ook “een geruymen tijt de garnisoenboeken deser fortresse waergenomen, ende in alle ’t selve goed contentement, ende preuve van capaciteyt gegeven”. Daarom wordt hij tot boekhouder bevorderd en moet hij tevens het fiscalat waarnemen. “Ende om hem in do. ampt wat meerder glans en gesach te geven, de qualite van ondercoopman bij provisie insgelycx toegevoucht.” Ook heeft De Cretser in die tijd de supervisie over de materiaalverschaffing en het gebruik ervan bij de bouw van het Kasteel uitgeoefend.¹¹ De tocht met Pieter Everaert was ondertussen niet De Cretsers enige verkenning van het Kaapse binnenland gebleven. In januari 1664 leidde hij vier man en een wagen naar omwonende Hottentotstammen om vee te kopen; op die wagen bevond zich onder andere een vat brandewijn “diese (= de Hottentotten) heel graegh inslocken”; het was overigens niet uit pure menslievendheid dat men de Hottentotten tracteerde, maar “op hoopeningh wat meerder daer door ’t obtineren”.¹² Ook in september/oktober 1664¹³ en augustus/september 1666¹⁴ leidde De Cretser veeruilexpedities, meest met behoorlijk resultaat. Tussendoor zien we dat

5. Algemeen Rijksarchief, Den Haag. Scheepssoldijboek VOC A 17 't Wapen van Holland 1661, fo. 123.

5a. Van Harn, Van Riebeeck en Van Diemen waren familie van elkaar. Ook De Man (Secunde 1658–63) was een Culemborger en verwant aan Van Diemen. Voorts moge geweest worden op Van Riebeecks bekende familieleden, zijn neven Van Osdorp, en zijn swager, de ziekentrooster Van der Stael.

6. E.C. Godé Molsbergen: *Reisen in Zuid-Afrika in de Hollandse tijd. 's-Gravenhage, 1916 deel I, 64 vgl* Zie ook *Resolusies van die Politieke Raad*, I, 1651–1669 (Kaapstad, 1957), p. 273.

7. *Resolusies I*, pp.289–290.

8. *Resolusies I*, pp.301–302.

9. *Resolusies I*, p.324.

10. *Resolusies I*, p.348.

11. A.J. Böseken (ed.): *Dagregister en Briewe van Zacharias Wagenaar 1662–1666* (Pretoria, 1973), p.263 (resolutie dd. 29.5.1666).

12. *Ibid.*, p.117.

13. *Ibid.*, pp.165, 167.

14. *Ibid.*, pp. 275, 278.

De Cretser ook nog eens inspectietochten naar Houtbaai en Saldanhabaai ondernam¹⁵ en dat hij een tijdje met de sloep "De Bruydegom" bij Robbeneiland kruiste, om retourschepen op te vangen.¹⁶

In 1670 stelde de Politieke Raad¹⁷ dat De Cretser "tot volkomen genoeg en contentement" zowel als fiscaal, negotieboekhouder en administrateur der pakhuizen fungeerde; hij nam toen bovendien al twee jaar het ambt van secunde waar; ook was hij al weer een aantal jaren vaandeldrager van een der compagnieën soldaten (een erefunctie, lijkt het).¹⁸ Hij werd toen dan ook werkelijk tot secunde aangesteld en tot koopman bevorderd (11.3.1670) — een bevordering die Heren XVII bij brief van 15.5.1671 probeerden onder de toevoeging dat zij hem in favorable achting zouden houden.¹⁹ Tot nu toe was De Cretser's carrière vlot verlopen. Omtrent zijn opleiding en

Tot nu toe was De Cretser's carrière vlot verlopen. Omtrent zijn opleiding en ervaringen voor 1660 is niets bekend, maar hij moet behalve een goed stel hersens en grote werkkraft toch zeker enige boekhoudkundige kennis bezeten hebben. Die werkkraft blijkt wel uit de reeks van functies die hij gelijktijdig vervulde. Natuurlijk heeft hij ook "geluk" gehad: de toch nog vrij kleine Kaapse nederzetting breidde zich in die tijd uit, maar had herhaaldelijk door overlijden of vertrek een tekort aan geschoolde bestuurders, waardoor De Cretser telken weer openvallende posities kon innemen. Hij moet zijn werk echter ook goed gedaan hebben anders waren Heren XVII — door schriftelijke rapporteage en de verslagen der bezoekende commissarissen behoorlijk op de hoogte — niet tot zulke positieve uitspraken te zijnen gunste gekomen.

Die gunstige gezindheid had De Cretser weldra hard nodig. Op 10 april 1671 onthaalde De Cretser als Secunde de schipper van de uit Batavia gearriveerde fluit "Wimmenum", Adriaen Drom, en de als passagier op dat schip overvarende onderschipper Isaacq Fonteyn, "als sigh verdroegh, dat naer 't opstaan van de maaltjijt, onder 't drincken van een glas wijn en roken van een pijp toebacq, den schipper Adriaen Drom met den schipper passagier Isaacq Fonteyn in kortswijl eenigh hantgebaer begonnen te maken, 't welck namaels aen d'zijde van hem Drom voornoemt, hoewel zonder gegevene redenen, in ernst uijtviel, treckende naar 't wisselen van eenige woorden, sijn sijtgeweer uyt d'scheede, dreygende en steekende tot verscheijden malen nae den voorn. Isaacq Fonteyn, d'welcke niet soo oplopende tot verscheijden malen nae den voorn. Isaacq Fonteyn, d'welcke niet soo oplopende (= driftig, opgewonden) als d'andere, de dreijgementen sonder desentie ontweeck. Doch hoe dat desen Adriaen Drom door den Coopman sr. (seigneur, heer) de Cretser en andere van sijne dienaars ten besten geraden wierde, dat sigh soude wachten eenige molestie t'synen huÿse te bedryven, heeft egter in plaats van naar soodanighe goede vermaningen te luysteren, met gedurige vexatien (= dreijgementen) voortgevaren, brengende oock voorn. Fonteyn die nevens den Coopman de Cretser stont, soodanighe steeck toe, dat door desselfs gewaat heen gingh, doch hem niet blesserende, als enelijck voorss. de Cretser, d'welcke soo 't schijnt van sijn sitplaats willende oprijzen te gelyck in d'hant van voorss. Droms degen sich heeft gestoten, 't welck den Coopman voorn. (= De Cretser) gevoelende, en d'wond vehement (= hevig) bloedende, is hij daer over soo

15. Ibid., p.180 (december 1664, Houtbaai); Algemeen Rijksarchief Den Haag: Overgekomen Brieven en Papieren van de Kaap 1670, fo. 225v. (juni 1670, Saldanhabaai).

16. Böeseken: *Wagenaar*, p.54 (maart 1663).

17. *Resolusies* II, p.37 (11.3.1670).

18. Böeseken: *Wagenaar*, p.208.

19. *Resolusies* II, p.37 nt.

danich in toorne ontsteken, dat aanstonts met syn houwer (= dolk) den schipper vermeynde te keer te gaan, doch wierde door de daer by sijnde dienaren belet.²⁰

Die dienaren loodsten schipper Drom de kamer uit en haalden een chirurgijn om De Cretser te verbinden. Terwijl die daarmee bezig was, begon de wond opnieuw hevig te bloeden. Dat maakte De Cretser zo boos dat hij opsprong, een degen greep, de deur uitrende naar de kamer waar schipper Drom verbleef en deze pardoos overhoop stak. De doodslag verwekte uiteraard grote beweging. De poort van het Kasteel werd gesloten maar De Cretser — die direct na die aanslag op Drom verdwenen was — bleek onvindbaar; wat ruiters, uitgezonden om hem in de omgeving te zoeken, kwamen onverrichter zake terug.

De uitvoerige weergave van de gebeurtenissen en vooral van de aanleiding tot De Cretser's misstap, hierboven geciteerd, in het Kaapse Dagregister, is van een toonzetting die naar mijn gevoelen van enig begrip voor De Cretser's gedrag getuigt. Of dat begrip bij sommige Kapenaren zover is gegaan, dat ze De Cretser ook actuele steun verleend hebben, valt niet na te gaan,²¹ maar het moet wel het geval geweest zijn. Want De Cretser is niet het binnenland in gevlucht, maar hij is er na enige tijd op de een of andere manier in geslaagd met een onbekend schip de Kaap te verlaten. In 1673 blijkt De Cretser namelijk in Nederland te verblijven. Hij heeft toen zelfs officieel Heren XVII verzocht, weer in diens te mogen treden.²² En de Bewindhebbers, die ondertussen de berichten uit de Kaap over De Cretser's mislag en vlucht gelezen moeten hebben, stonden hem toe naar de Kaap te gaan en zelfs zijn oude functie van Secunde weer op zicht te nemen, op voorwaarde echter dat hij zich bij de competente rechter aldaar (de Raad van Justitie) voor zijn gedragingen kon rehabiliteren.²³ Deze clemente houding wordt nog opvallender, als men bedenkt dat nadat De Cretser "sigh fugitief gestelt" had, in zijn boekhouding een tekort van meer dan f10.000,- werd geconstateerd!²⁴ Nu zal dat tekort vermoedelijk niet een reëel kastekort geweest zijn, maar een boekhoudkundig tekort, dat wil zeggen, voortvloeiend uit nog nie geboekte maar wel gedane betalingen en uitgaven. Misschien ook heeft De Cretser zich bezondigd aan wat latere VOC-boekhouders veelvoudig deden, namelijk het uitlenen van Compagniesgelden aan particuliere relaties — een gedrag dat bij onverwachte kascontrole meest tot forse tekorten leidde. Hoe dit ook zij, Heren Bewindhebbers moeten De Cretser's mislag wel als een ongeluk, uitgelokt door het provocerend gedrag van zijn slachtoffer, hebben beschouwd, en lieten hun hoge dunk van De Cretser's capaciteiten prevaleren (het wordt uit de stukken niet duidelijk, maar vermoedelijk heeft De Cretser — via relaties in de Compagnieswêreld? — zijn standpunt wel bij hen verdedigd). Op 30 april 1674 voer De Cretser vanuit Texel ten tweede male uit naar de Kaap.²⁵ Ditmaal was zijn reis echter zeer onvoorspoedig: de "Stermeer" werd door kapers genomen en De Cretser geraakte in Algiers in gevangenschap. In een brief van 18 september 1675 melden Heren XVII dat De Cretser nog te Algiers vertoeft.²⁶ Hij is

20. Algemeen Rijksarchief, Den Haag, KA 3983; Overgekomen Brieven en Papieren van de Kaap 1672, fo. 116 evgl. Zie ook F. Valentijn: *Beschrijvinge van de Kaap der Goede Hoop*, E.H. Raidt ed., Kaapstad, 1973.

21. Helaas wordt geen bron gegeven voor de mededeling van Beltjes in *Culemborgers overzee*, p.26, dat vrienden hem een schuilplaats boden en dat hij als verstekeling naar Nederland voer; waarschijnlijk is dit alles wel.

22. Algemeen Rijksarchief, Den Haag, KA 256 (7.3.1673).

23. Algemeen Rijksarchief, Den Haag, KA 368 (9.10.1673, Kamer Amsterdam), KA 256 (3.11.1673, Heren XVII).

24. Zie nt. 20 en in nt. 5 genoemde scheepssoldijboek fo. 329.

25. Algemeen Rijksarchief, Den Haag: Aanwinsten 1891, 19^E. Het schip had 150 man aan boord.

26. Algemeen Rijksarchief, Den Haag KA 458; reeds in een brief van de Kamer Amsterdam van 2.11.1674 is sprake van die gevangenschap (KA 368).

er overleden, meldt tenslotte een brief van de Kamer Amsterdam van 11 Mei 1977,²⁷ zonder een preciese datum te noemen.

De loopbaan van Cornelis de Cretser bij de VOC is in die zin bijzonder, dat terwijl het overgrote deel van het VOC-personeel soldaat was en bleef, De Cretser in de administratieve dienst terecht kwam en — tweede uitzondering — daar in tien jaar tijd opklom tot de koopmansrang. Zulk carrièreverloop was gunstiger dan het gemiddelde van dat deel van het VOC-personeel dat inderdaad carrière maakte.²⁸ Anderzijds zijn er ook vele voorbeelden van nog beter en succesvoller loopbanen te geven. We hebben ook enkele factoren gezien, die een dergelijke levensloop mogelijk maakten: een behoorlijke familie-achtergrond, goede relaties, een portie geluk. Daaraan moeten echter nog twee belangrijke factoren toegevoegd worden: werkkracht en capaciteiten die hem tot een bruikbaar en nuttig personeelslid maakten. De Crétsers levensloop — en vooral het einde ervan — laat echter ook zien welke risico's men liep.²⁹

27. *Resolusies II*, 65 nt.

28. Zie G.J. Schutte: *De Nederlandse Patriotten en de koloniën* (Groningen, 1974), pp.34, 35.

29. De Cretser is kennelijk opgehuwd gebleven. Een jongere broer Louis, gedoopt 8.8.1649 trad 1667 eveneens in dienst van de VOC. Hij huwde te Colombo (Ceylon) als vaandrig met Elisabeth Goutier — uit dit echtpaar is het Dutch Burgher geslacht De Cretser op Ceylon voortgekomen (*De Navorscher*, 1901, p. 208, 1902, p. 224, 1904, p. 674).